
**ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԻԿՈՆԻԱՅԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
(13-րդ դարի 40-ական թվականներ)**

ԱՐԱՄ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Կիլիկյան Հայաստանի արտաքին քաղաքականության պատմության մեջ առանցքային են 13-րդ դարի 40-ական թվականների հայկական թագավորության հարաբերությունները Իկոնիայի սուլթանության հետ: Մինչև այժմ եղած հետազոտություններում երկկողմ հարաբերությունները խորությամբ չեն ուսումնասիրվել, և մի շարք հարցեր դեռևս կարոտ են նորովի ուսումնասիրության: Նշյալ ժամանակաշրջանում մերձավորարևելյան տարածաշրջանի միջազգային հարաբերությունները շարունակում էին մնալ խիստ լարված: Դեռևս հզոր էին Իկոնիայի սելջուկները, և նրանցից որոշակի կախման մեջ էր նաև Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը: Հարկ է նշել նաև, որ տարածաշրջանի պետություններին սկսում է լրջորեն սպառնալ մոնղոլական պետությունը, որը ստեղծվում է 13-րդ դարի սկզբներին, կարճատև ժամանակահատվածում վիթխարի նվաճումներ է ունենում և մոտենում փոքրասիական տարածաշրջանին¹: Նախապես ծանր պարտության մատնելով մի շարք պետությունների՝ մոնղոլներն անմիջական սպառնալիք են դառնում նաև Իկոնիայի սուլթանությանը: Հայտնի է նաև, որ 1243 թ. հուլիսի 3-ին Քյուսեդաղի Չմանկատուկ (Երզնկայից 15-20 կիլոմետր դեպի արևելք) գյուղաքաղաքի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ շատ երկրների և ժողովուրդների համար: Կիլիկիայի հայկական թագավորության ներկայացուցիչներն այդ ճակատամարտի նախօրեին հրավեր են ստանում Իկոնիայի սուլթան Դիյասեդդին Քեյ-խոսրով Բ-ից: Այդ հրավերը, բնականաբար, ամրագրվել էր երկու պետությունների միջև 1218 և 1226 թվականներին կնքված պայմանագրերով: Հայոց թագավորության արտաքին գերատեսչության համար ստեղծվում է բարդ իրավիճակ: Հայերը դեռևս չէին կարող մերժել իրենց նկատմամբ գերակայություն ունեցող Իկոնիայի սուլթանության քաղաքական և դիվանագիտական պահանջատիրու-

---

¹ Տե՛ս **A. Juvaini**, *The history of the world-conqueror*, vol. II, Manchester, 1958, էջ 615-632: Այդ մասին տե՛ս նաև՝ **S. Turnbull**, *Genghis Khan and Mongol conquests, 1190-1400*, Osprey Publishing, 2003 (օգտվել ենք books google. com կայքից, վերցված է 3.03.2011 թ.), **J. Saunders**, *The history of the Mongol conquests*, 2001 (Օգտվել ենք books google. com կայքից, վերցված է 3.03.2011 թ.), **D. Morgan**, *The Mongols*, Blackwell publishing, 2007 (օգտվել ենք books google. com կայքից, վերցված է 3.03.2011 թ.), «The Cambridge history of Iran», Cambridge, Cambridge University Press, 1968, էջ 342-344, «Encyclopaedia Iranica», vol. V, California, 1992, էջ 135:

թյունը: Այս պետությունը բավականին հզոր էր և կարող էր պատժել հայերին: Հայոց մեծամեծերը զգուշանում էին նաև օրեցօր հզորացող մոնղոլական պետության առաջխաղացումից: Նրանք աստիճանաբար մոտենում էին Կիլիկիայի հայկական թագավորության սահմաններին: Նման պայմաններում հայ դիվանագետները հայտնվել էին անելանելի իրավիճակում: Վերջիններս լավ գիտակցում էին, որ իրենց դարավոր թշնամուն՝ Իկոնիայի սուլթանությանը օգնելը միաժամանակ հարուցելու է մոնղոլների զայրույթը, իսկ դա մի հանգամանք էր, որ կարող էր չափազանց վտանգավոր լինել Կիլիկիայի հայկական թագավորության համար: Ինչպես նշում է միջնադարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, Հեթում արքան խոստանում է Իկոնիայի սուլթանությանն օգնել զորքով, բայց հետագայում չի կատարում իր խոստումը²: Կարծում ենք, որ հայոց արքան այս դիրքորոշմամբ շատ ճիշտ է վարվել, քանի որ պատեհ առիթ էր քաղաքական նոր կողմնորոշում որդեգրելու համար: Բանն այն է, որ եթե նա հակադրվեր Իկոնիայի սուլթանին, ապա վերջինս հնարավորություն կունենար անմիջապես պատժելու հայոց արքային: Այդպիսի քաղաքականությամբ հայերը ժամանակ են շահում, որը, մեր կարծիքով, տվյալ պահին շատ կարևոր էր, քանզի ճակատամարտից հետո Իկոնիայի սուլթանությունը կարող էր մեծ կորուստներ ունենալ և ստիպված կլիներ մտածելու միայն իր պետության նախկին հզորությունը պահպանելու մասին:

Ի վերջո, տեղի է ունենում Քյոսեդաղի նշանավոր ճակատամարտը, որը նշյալ ժամանակաշրջանում Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների կյանքում ամենակարևոր քաղաքական իրադարձությունն էր: Այս ճակատամարտի ելքից էր կախված նաև Կիլիկյան Հայաստանի հետագա ճակատագիրը և գոյությունը: Հայերը, չօգնելով Իկոնիայի սուլթանությանը, ըստ էության համարձակ քայլ էին կատարում: Հետագա դեպքերը ցույց տվեցին, որ նման դիվանագիտական հաշվարկները միանգամայն ճիշտ էին: Ճակատամարտում թեև մոնղոլական զորքը փոքրաթիվ էր, բայց կարողացավ հաղթել հակառակորդի զորքին: Այս ճակատամարտի ելքով վերջ է տրվում Իկոնիայի սուլթանության քաղաքական հզորությանը Փոքր Ասիայում³: Ինչ վերաբե-

² Տե՛ս **Կիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն հայոց: Աշխատասիրությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Եր., 1961, էջ 282:

³ Տե՛ս «The Seljuk Han of Anatolia», «History of the Anatolian seljuks» (օգտվել ենք www.Turkishhan.Org/history.htm կայքից, վերցված է 3.03.2011 թ.), **C. Mutafian**, The brilliant Diplomacy of Cilician Armenia, Armenian Cilicia, Edited by R. Hovhannisyann and S. Payaslian, California, 2008, էջ 105, **Կ. Մուրաֆյան**, Կիլիկիան կայսրությունների խաչմերուկում, Եր., 2001, էջ 416, **Ա. Խաչատրյան**, Աբուլ Ֆարաջ Գրիգորիս իբն ալ-Իբրիհի պատմագրական երկերը որպես Կիլիկյան Հայաստանի XIII դարի պատմության սկզբնաղբյուր, «Մերձավոր և միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հ. XVII, Եր., 1988, էջ 151, **Գ. Միքայելյան**, Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, Եր., 2007, էջ 301, «The encyclopaedia of Islam», Vol. II, London, 1960, էջ 36, **B. Spuler**, The Muslim World, Part II, Leiden, 1960, էջ 27, «The Cambridge history of Iran», Vol. V, Cambridge, 1968, էջ 338, **D. Ohsson**, Histoire des Mongols, Vol. III, Amsterdam, 1852, էջ 81, «Проблемы истории Тюркуса», М., 1978, էջ 12, **Դ. Երեմեն**, Թուրքերի ծագումը, Եր., 1975, էջ 164:

րում է Կիլիկիայի հայկական թագավորության և Իկոնիայի սուլթանության հարաբերություններին, ապա տևական ժամանակ դրանք սուր և թշնամական բնույթ են ստանում: Բացի այն, որ Քյոսեդաղի ճակատամարտում Յեթում արքան չի օգնում Իկոնիայի սուլթանին, շուտով նա կատարում է մի քայլ ևս, որից հետո հարաբերություններն ավելի են սրվում:

Սելջուկների պարտությունից հետո հայ դիվանագետները որոշում են զինական համագործակցության մեջ մտնել մոնղոլների հետ, որպեսզի հայկական թագավորությունը գերծ մնա նրանց հարձակումներից: Քաղաքական այս կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ միանգամայն ճիշտ տեսակետ է հայտնում Ա. Գալստյանը. «Չունենալով ոչ մի դաշնակից՝ Կիլիկյան հայկական պետությունը, ելնելով իր երկրի շահերից, նպատակահարմար գտավ ոչ թե պատերազմի դուրս գալ մոնղոլների դեմ, այլ բանակցություններ վարեց նրանց հետ: Կիլիկիայի հայկական թագավորության այդ քաղաքականությունը նպատակահարմար էր ոչ միայն այն պատճառով, որ նա չէր կարող լուրջ դիմադրություն կազմակերպել մոնղոլների գերագանց ուժերի դեմ, այլ նաև այն պատճառով, որ հայերին լուրջ վտանգ էին սպառնում նախ և առաջ իրենց հարևան մահմեդական տերությունները, որոնք արդեն հաշվեհարդար էին տեսել խաչակիրների արևելյան կոմսությունների հետ և հարմար առիթ էին սպասում հարձակվելու Կիլիկյան Յայաստանի վրա»⁴: Նույնամանակ տեսակետ է արտահայտում նաև Գ. Նազարյանը⁵: Ուշագրավ է և այն հանգամանքը, որ տվյալ ժամանակաշրջանում մոնղոլները կրոնի հարցում դեռևս անորոշության մեջ էին. դեռ չէին որոշել՝ ընդունել մահմեդականություն, թե քրիստոնեություն: Այդ պայմաններում հայերը պատվիրակություն են ուղարկում մոնղոլական հրամանատարության մոտ և առաջարկում բարեկամություն և դաշնակցային համագործակցություն: Կիլիկիայի հայոց թագավորի՝ Յեթում Ա-ի նման քայլը բխում էր Կիլիկիայի հայկական թագավորության և ժողովրդի շահերից: Մոնղոլական հրամանատարությունը, դեմ չլինելով հայերի առաջարկին, պահանջում է, որ հայոց արքան իրենց հանձնի Իկոնիայի սուլթանի ընտանիքի անդամներին՝ կանանց, աղջիկներին և բոլոր այն անձանց, որոնք ապաստան էին գտել Կիլիկիայի հայկական թագավորությունում: Բնականաբար, հայոց արքայի համար ստեղծվում է բավականին ծանր իրավիճակ, քանի որ մարդկային առումով դժվար կլիներ նրանց հանձնել մոնղոլ հրամանատարությանը: Հասկանալի էր նաև, որ այլ տարբերակ նույնպես չիմել չէր կարող: Այդ կապակցությամբ Կիրակոս Գանձակեցին հայտնում է, որ հայոց արքան ընկել էր շատ ծանր վիճակի մեջ. «Եւ իբրև լուաւ արքայ Յեթում, յոյժ տրտմեցաւ և ասէ. «Լաւ էր ինձ, եթէ զորդի իմ՝ զԼևոն,

⁴ Ա. Գալստյան, Սմբատ Ապարապետ, Եր., 1961, էջ 43:

⁵ Տե՛ս Գ. Nazaryan, Armenian Cilicia From Antiquity to the Middle Ages The Bridgehead of East And West, Revue Bazmavep, Venise, 2008, էջ 329:

խնդրեալ էին յինէն, քան թէ զնոսա»⁶: Եվ ընդհանրապես, Կիրակոս Գանձակեցիին, որը նշյալ ժամանակաշրջանում գտնվում էր մոնղոլական գերության մեջ և թարգմանիչ էր, շատ բովանդակալից ու կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում: Նույն խնդրին անդրադառնում է նաև այդ իրադարձությունների ականատես Սմբատ Սպարապետը: Վերջինս հաստատում է, որ Իկոնիայի սուլթանի ընտանիքը, իրոք, ապաստանել էր Կիլիկյան Ռայաստանում, ապա ավելացնում, որ մոնղոլական հրամանատարության պահանջից հետո Ռեթումը, վախենալով մոնղոլական զորքերի՝ հայկական թագավորության սահմանները մտնելուց, հանձնում է սուլթանի ընտանիքը թշնամուն. «Եւ թաթարն յուղարկեց ի հետ ի Ռեթում թագաւոր, թէ տուր զփախստականդ, թէ չէ քո ամէն սէրն, որ հետ մեզ դրիր, նա սուտ է: Նա վախեցին, որ Թաթարն չլցուէր յերկիրս, տուին»⁷: Ռեթագոտվող խնդրի շուրջ խոսում է նաև ասորի պատմիչ Աբուլ Ֆարաջը (Բար Ռեբրաուս), որը դատապարտում է Ռեթումի վարքագիծը⁸: Միջնադարյան մյուս պատմիչներից Սամվել Անեցիին⁹, Գրիգոր Ակնեցիին¹⁰, Ռեթում պատմիչը¹¹, ինչպես նաև արաբական աղբյուրները¹² խոսում են հայ-մոնղոլական և հայ-սելջուկյան հարաբերությունների մասին, սակայն ոչ նշում են սուլթանի ընտանիքի հանձնման փաստը, ոչ էլ որևէ գնահատական տալիս դրան: Ինչպես նկատում ենք, եթե միջնադարի հայ պատմիչներն ընդամենը ներկայացնում են կատարված եղելությունը և փորձում արդարացնել հայոց արքայի այդ արարքը, ապա ասորի պատմիչ Աբուլ Ֆարաջն ըստ էության լուրջ մեղադրանք է ներկայացնում հայոց արքային:

Ուսումնասիրվող խնդիրը մասնակիորեն քննարկվել է նաև պատմագիտական գրականության մեջ: Կան մի խումբ գիտնականներ, որոնք խոսում են նշված շրջանի ռազմաքաղաքական իրադարձությունների մասին, սակայն ձեռնպահ են մնում որևէ մեկնաբանություն կատարելուց¹³: Իսկ գիտնականների մեկ այլ խումբ տարբեր գնահատականներ է տալիս խնդրի առնչությամբ:

Մասնավորապես Կ. Մուրաֆյանը կարծիք է հայտնում, որ արքայի արարքը տրամաբանական էր և դատապարտելի¹⁴: Կարծում ենք՝ հե-

⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, նշվ. աշխ., էջ 285:

⁷ Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 226-227:

⁸ Տե՛ս Bar Habraeus, The Chronography, London, 1932, էջ 476:

⁹ Տե՛ս Սամվել Անեցի, Չալաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 150:

¹⁰ Տե՛ս Գրիգոր Ակնեցի, Պատմութիւն թաթարաց, Յերուսաղէմ, 1970, էջ 30-32:

¹¹ Տե՛ս Ռեթում պատմիչ, Թաթարաց, Վենետիկ, 1842, էջ 36-39:

¹² Տե՛ս «Արաբական աղբյուրները Ռայաստանի և հարևան երկրների մասին», թարգմանեց Յ. Նալբանդյանը, Եր., 1965, էջ 235:

¹³ Տե՛ս Լ. Բաբայան, Ռայաստանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պատմությունը XIII-XIV դարերում, Եր., 1964, էջ 211, «Չայ ժողովրդի պատմություն», հ. Գ, Եր., 1976, էջ 700:

¹⁴ Տե՛ս Կ. Մուրաֆյան, նշվ. աշխ., էջ 417:

ղինակը տրամաբանական է համարում այն փաստը, որ հանձնելով կանանց՝ ապահովում է մի ամբողջ ժողովրդի և երկրի անվտանգությունը, իսկ «դատապարտելի» ասելով, ամենայն հավանականությամբ, նկատի ունի արքայի ոչ մարդկային արարքը: Հիշյալ խնդրին անդրադարձել են նաև Ս. Տեր-Ներսիսյանը և Վ. Գորդլևսկին: Ըստ նրանց, Հայաստանը, հրաժարվելով արևելյան հյուրընկալությունից, մոնղոլներին է հանձնում Ղիյաս եղ-դինի կնոջը և դստերին¹⁵: Բարձր գնահատելով հեղինակների վաստակը պատմագիտության մեջ՝ չենք կարող համաձայնել նրանց հետ, քանի որ խոսքը ոչ թե հյուրընկալության, այլ հազարավոր մարդկանց կյանքի անվտանգության մասին էր: Չմոռանանք նաև, որ նախորդ տասնամյակներում ինչպիսի խնդիրներ էր ստեղծել Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանությունը հայկական թագավորության համար: Կարծում ենք, ճշմարտությանն ավելի մոտ Ֆ. Ուսպենսկին, համաձայն որի՝ Հեթումի ճիշտ քաղաքականության շնորհիվ բարեկամություն է հաստատվում մոնղոլների հետ¹⁶: Հետազոտողը իրավացիորեն գտնում է, որ Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը չէր կարող սեփական երկիրը վտանգի ենթարկել¹⁷: Խոսքը ոչ թե հյուրասիրության, այլ մի ողջ ժողովրդի լինել, չլինելու մասին էր: Ֆ. Ուսպենսկու տեսակետը ընդունում են նաև Կիլիկյան Հայաստանի պատմության ճանաչված մասնագետներ Գ. Միքայելյանը¹⁸, Ա. Գալստյանը¹⁹ և Մ. Օրմանյանը²⁰, որոնք նշում են, որ հայոց արքայի կատարած քայլը ճիշտ էր և բխում էր հայոց պետականության և սեփական ժողովրդի շահերից:

Հարկավ, հայոց արքայի վարմունքը առաջին հայացքից կարող է ոչ մարդկային թվալ, բայց իրավամբ հարց է ծագում. արդյո՞ք հայոց թագավորության ղեկավարության համար կար ավելի լավ տարբերակ: Կարծում ենք՝ չկար, որովհետև կան հայերը պետք է մոնղոլներին հանձնեին Իկոնիայի սուլթանի ընտանիքը և ապահովեին հայոց պետության սահմանների անվտանգությունն օրեցօր հզորացող մոնղոլ նվաճողներից, կան էլ մերժելով մոնղոլների պահանջը՝ հարձակման ենթարկվեին: Թե ինչի էին ընդունակ այդ ժամանակաշրջանում մոնղոլական զորքերը, կարծում ենք, բոլորին է հայտնի:

Ուսումնասիրելով հայ և օտար աղբյուրները, ինչպես նաև քննելով ժամանակակից գիտական գրականության մեջ առկա տեսակետները՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ Կիլիկիայի հայոց արքան ճիշտ

¹⁵ Տե՛ս **Гордлевский В.** Государство сельджукидов в Малоу Азии. М., 1937, էջ 36, **Ս. Տեր-Ներսիսյան**, Կիլիկյան Հայաստանի թագավորությունը, հղումը կատարված է *Լ. Տեր-Պետրոսյանի «Խաչակիրները և հայերը» աշխատությունից*, հ. Ա, Եր., 2005, էջ 404:

¹⁶ Տե՛ս **Успенский Ф.** История Византийского империи. Т. 3. М., 1946, էջ 605:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁸ Տե՛ս **Գ. Միքայելյան**, նշվ. աշխ., էջ 302:

¹⁹ Տե՛ս **Ա. Գալստյան**, նշվ. աշխ., էջ 47:

²⁰ Տե՛ս **Մ. Օրմանյան**, Ազգապատում, հ. Ա, Էջմիածին, 2001, սյուն 1896-1897:

քաղաքական քայլ է կատարել՝ Իկոնիայի սուլթանի ընտանիքը հանձնելով մոնղոլական զորքերի հրամանատարությանը:

Փաստորեն, 13-րդ դարի 40-ական թվականների կեսերին Կիլիկյան Չայաստանի արտաքին քաղաքականության մեջ կատարվում է կտրուկ շրջադարձ: Չայերը, որ բավականին ժամանակ գտնվում էին Իկոնիայի սուլթանության գերիշխանության ներքո, վերջնականապես ազատվում են այդ մահմեդական պետության գերակայությունից: Ճիշտ է, հետագա տասնամյակներում շարունակվում են հայկական թագավորության և Իկոնիայի սուլթանության հարաբերությունները, սակայն տարբերությունն այն էր, որ Քյոսեդաղի ճակատամարտից հետո Իկոնիայի սուլթանությունը հայկական թագավորության հետ մեկտեղ ենթարկվում է մոնղոլական գերիշխանությանը, որով նրանց կարգավիճակները, ըստ էության, հավասարվում էին: Բացի այդ, ինչպես նշում է Ա. Միլլերը, Քյոսեդաղի ճակատամարտի ավարտից հետո ոչ միայն թուլանում է Իկոնիայի սուլթանությունը, այլև կազմալուծվում է գյուղատնտեսությունը, սկսվում է սով, որի հետևանքով մեծ քանակությամբ մարդիկ գաղթում են դեպի բյուզանդական սահմանը²¹:

Կարևոր ենք համարում նաև նշել, որ 1243-1244 թվականներին Կեսարիայում հայ-մոնղոլական բանակցություններն ավարտվում են հետևյալ արդյունքով. վերջնական պայմանագիր կնքելու համար հայոց թագավորության ղեկավարությունը պետք երկարատև ճանապարհորդություն կատարեր մոնղոլական պետության մայրաքաղաք Կարակորում: Սակայն այս և հետագա մի քանի տարիների ընթացքում Կիլիկյան Չայաստանի և Իկոնիայի սուլթանության հարաբերությունները վերաճում են պատերազմի և, հավանաբար, այդ էր պատճառը, որ հայոց արքան տևական ժամանակ չի կարողանում մեկնել Մոնղոլիա: Խնդիրն այն էր, որ Քյոսեդաղի ճակատամարտից հետո՝ դեռ մի քանի տարի, մոնղոլական զորքերը զբաղված էին արտաքին նվաճումներով, ուստի չէին կարող օգնել հայերին: Այդ հանգամանքը գիտակցում էին նաև Իկոնիայի սելջուկները, որոնք որոշում են պատժել հայերին: Շուտով հայկական թագավորության համար ծագում է մեկ այլ վտանգ: Իկոնիայի սուլթանի հետ դաշնակցում է հայազգի Կոստանդին Լամբրոնացի իշխանը: Չեթունյանների հետ նրա թշնամության պատճառն այն էր, որ Չեթուն արքան Կոստանդինին զրկել էր իր ունեցած իրավունքներից և ամրոցներից: Ըստ այդմ՝ օգնական զորք ստանալով Իկոնիայի սուլթանից, Կոստանդինը երկու անգամ՝ 1245 և 1246 թվականներին, առաջնորդում է թշնամու զորքերը Կիլիկյան Չայաստանի սահմանները՝ մեծ վնաս հասցնելով երկրին: Այդ մասին Կիրակոս Գանձակեցին հայտնում է. «Ապա գնացեալ Կոստանդինի Կօնն, առեալ զօրս սուլտանին հռոմոնց, որք յայնժամ թշնամիք էին արքայի, զի ետ զմայր սուլտանին հռոմոնց ի թաթարն, գայ յեղակարծ ժամու, մինչդեռ

²¹ Տե՛ս **Миллер А. Ф.** Краткая история Турции. М., 1948, էջ 8:

ցրուեալ էին զօրքն արքունի իւրաքանչիւր տեղիս, և մտեալ յաշխարհն՝ աւերեաց զբազում աւանս և զագարակս այրմամբ և սպանմամբ և զերութեամբ և զբազում քրիստոնեայս կոտորեալ և կողոպտեալ...»²²:

Դեպքերին ժամանակակից պատմիչ Սմբատ Սպարապետը 1245 թ. թշնամու կատարած արշավանքի մասին որոշակիորեն հայտնում է. «Նա ռխացաւ սուլտանն Քայ Խոսրու Շահն եւ ամէն Տաճկունք, ժողովեաց հեծեալ, եւ առաջնորդութեամբ պարոն Կոստանդեայ Լամբրոնի տիրոջն, մտաւ ընդ Պապառոնին լեառն ի վայր ու այրեաց զամէնն: Եւ թագաւորահայրն պարոն Կոստանդին եւ Սմբատ Գունդստաբլն եկին մտան ի Տարսուս, եւ թագաւորն իւր հեծելովն կայր ի յԱտանայ: Թուրքն սղարեց զՏարսուս, իջան ի դարոտն հետ գետին, գերեցին զամէն երկիրն եւ կեցան վեց օր, եւ ապա ել ածին, որ ելնէին ընդ Կուկկայ Կապանն»²³: Կարևոր ենք համարում նշել, որ սելջուկների ներխուժման ժամանակ մոնղոլները իրական օգնություն ցույց չեն տալիս Կիլիկիայի հայկական թագավորությանը, սելջուկների վրա ազդելու նրանց դիվանագիտական փորձերը մնում են անարդյունք: Գանձակեցու հաղորդմամբ՝ հաջորդ տարի թշնամու մեծաքանակ զորքերը կրկին ներխուժում են Կիլիկիայի հայկական թագավորության սահմանները՝ այս անգամ պաշարելով Կապանը և Տարսոնը²⁴: Նրա հայտնած տեղեկությունները հաստատում են նաև Չեթուն Ախտուց Տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները²⁵: Ցավոք, միջնադարյան մյուս աղբյուրները, որոնցում խոսվում այս ժամանակաշրջանի ռազմաքաղաքական իրադարձությունների մասին, գրեթե ոչինչ չեն նշում այդ արշավանքի մասին: Ուսումնասիրվող խնդրի վերաբերյալ սակավ են նաև գիտական հետազոտությունները:

Ա. Ալպոյաճյանը կարծիք է հայտնում, որ հայոց արքան այդ ժամանակ ստիպված էր հաշտության դիմաց Իկոնիայի սուլթանությանը զիջել Պրականա ամրոցը²⁶: Նշյալ ամրոցի հանձնման մասին խոսում է նաև Կիլիկյան Հայաստանի պատմության ճանաչված հետազոտող Գ. Միքայելյանը²⁷: Ամենայն հավանականությամբ, հայոց արքայի այս դիրքորոշումն ուներ հատուկ նպատակ, այսինքն՝ կասեցնել թշնամու առաջխաղացումը և վերակազմավորել ուժերը:

Պետք է նշել մի շատ կարևոր հանգամանք, որը, ցավոք, հայոց արքան ուշ է իմանում: 1246 թ. Կիլիկյան Հայաստանի և Իկոնիայի սուլթանության բախումների ժամանակահատվածում իր ամրոցներից մեկում մահանում է Իկոնիայի սուլթան Ղիյաս էդ-դին Քեյ-խոսրով Բ-ն:

²² Կիրակոս Գանձակեցի, նշվ. աշխ., էջ 303:

²³ Սմբատ Սպարապետ, նշվ. աշխ., էջ 227:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁵ Տե՛ս «Չեթուն Ախտուց Տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, № 4, էջ 190:

²⁶ Տե՛ս Ա. Ալպոյաճեան, Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ, Գահիրէ, 1937, էջ 517:

²⁷ Տե՛ս Գ. Միքայելյան, նշվ. աշխ., էջ 304:

Այնուհետև այդ պետության ներսում սուլթանի որդիների միջև պայքար է սկսվում՝ գահին տիրելու համար²⁸: Եվ հայկական թագավորության վերնախավը, չիմանալով սուլթանի մահվան մասին, թշնամուն է հանձնում Պրականա ամրոցը²⁹, որպեսզի դադարեցվեն պատերազմական գործողությունները: Այդ մասին խորը ավստասանք է հայտնում այդ ժամանակների պատմիչը՝ Սմբատ Սպարապետը, և նշում, որ իրենց իմանալու դեպքում զիջում չէր լինելու. «Եւ չէաք իմացեր զսուլտանին մահն, զի կարեաք նեղել...»³⁰: Բացի վերը նշված ամրոցի հանձնումից, միջնադարյան աղբյուրներում չկան տեղեկություններ այն մասին, թե արդյոք այլ դրույթ ևս եղել է նշյալ պայմանագրում: Ժամանակակից հետազոտողների ուսումնասիրություններում ևս նշված խնդրի մասին որևէ անդրադարձ չկա: Ուսումնասիրվածության ոչ բավարար վիճակը, հավանաբար, աղբյուրների կցկտուր լինելն է: Այս շրջանից սկսած՝ Իկոնիայի սուլթանությունը սկսում է թուլանալ, որը չափազանց բարենպաստ էր Կիլիկիայի հայկական թագավորության համար:

Ըստ ամենայնի՝ կարելի է եզրակացնել, որ թեև 13-րդ դարի 40-ական թվականներին Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը փոխում է իր արտաքին քաղաքական կողմնորոշումը և դաշնակցում ավելի ուժեղ պետության հետ, այնուամենայնիվ հայերը առժամանակ շարունակում են որոշակի կորուստներ ունենալ, սակայն սկսած 1249 թվականից Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը կարողանում է դիմագրավել դեռևս բավականին հզոր ուժ ներկայացնող թշնամուն: Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ 1249-1250 թվականներին հայկական թագավորության զորքերը կարողանում են վերջնական հաղթանակ տոնել Իկոնիայի սուլթանության դեմ մղվող պատերազմում: Շուտով սպանվում է նաև խռովարար իշխան, Լամբրոնի տեր Կոստանդին Լամբրոնացին, որի մահից հետո իրավիճակը ավելի է հանդարտվում: Այդ կարևոր իրադարձության մասին մեզ արժեքավոր տեղեկություն են հաղորդում ժգ դարի հիշատակարանները, որոնք ոչ միայն փաստում են այդ դավաճան իշխանի մահը, այլև հստակ նշում, թե երբ է այն տեղի ունեցել. «Ի թվին Յայոց ԺճՂԹ (1250), ի յունիս ԻԹ (29) սպանին զպարոն Յեթունն տէր Լամբրոնին...»³¹: Այս տեղեկությունը միակն է հայկական և օտար աղբյուրներում, որում հստակ նշվում է, թե ստույգ երբ է տեղի ունեցել այդ սպանությունը: Շատ հավանական է, որ Կոստանդին Լամբրոնացին սպանվել է հենց հայոց արքայի խորհրդով: Նման տեսակետ առաջադրել է դեռևս Ղ. Ալիշանը, որի կարծիքով, հա-

²⁸ Տե՛ս **Босворн К.** Мусульманские династии. М., 1971, էջ 180:

²⁹ Պրականա ամրոցը Ծովային Կիլիկիայի բերդերից է, Սելևկիայի հյուսիսային կողմերում: Այդ մասին տե՛ս նաև՝ **Յ. Մ. Յովհաննեսյան**, Չայկական Կիլիկիոյ բերդերն ու բերդաքաղաքները, Վենետիկ, 1989, էջ 401:

³⁰ **Սմբատ Սպարապետ**, նշվ. աշխ., էջ 228:

³¹ «Յայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ ժգ դարի», կազմեց Ա. Մաթևոսյանը, Եր., 1986, էջ 705:

յոց արքան չէր կարող վստահ լինել նրա հանդեպ, քանզի չէր բացառվում, որ Կոստանդին Լամբրոնացին ապագայում նոր խնդիրներ կստեղծեր հայոց թագավորության համար³²:

Այսպիսով, 13-րդ դարի 40-ական թվականներին Կիլիկյան Չայաստանի պայքարն Իկոնիայի սուլթանության դեմ ավարտվում է հաջողությամբ: Չայկական թագավորությունը դադարում է Իկոնիայի սուլթանության վասալը լինելուց: Բացի այդ, հայերը, դաշնակցելով ոչ մահմեդական պետության հետ, թագավորության անվտանգությունն էլ ավելի ամուր են դարձնում և նույնիսկ հնարավորություն են ունենում ապագայում արշավանքների շնորհիվ ընդլայնել իրենց պետության սահմանները: Եվ այս ամենը կատարվում է Կիլիկյան Չայաստանի արտաքին քաղաքականության պետական մարմինների ճիշտ գործունեության ու համառության շնորհիվ:

АРАМ ОВАННИСЯН – *Из истории отношений между Киликийской Арменией и Иконийским султанатом (40-е годы XIII в.)*. – В статье впервые проанализированы отношения, установившиеся у Киликийской Армении в 40-е годы XIII века с Иконийским султанатом. Особо пристально рассмотрена внешняя политика, которой придерживалось в указанный период это армянское царство. Сделаны важные наблюдения касательно битвы при Кёсе-даге и её влияния на киликийскую политику. Доказано, что царь Гетум заключил союз с усиливавшимся день ото дня монгольским государством. И, наконец, рассмотрен новый этап взаимоотношений между Иконией и Киликийской Арменией, а кроме того, успехи армянского царства на военном поприще.

ARAM HOVHANNISYAN – *From the History of the Relations of Cilician Armenia and the Sultanate of Iconia (the 40s of the 13th century)*. – The article gives a thorough study of the relationships between Cilician Armenia and the Sultanate of Iconia in the 40s of the XIII century. Special attention is paid to the foreign policy carried out by the Armenian Kingdom. There has been made important conclusions on the Kyusedagh battle and the new policy undertaken by the Armenian Kingdom. The article gives detailed approvals on the reasons of the agreement signed between King Hetum and the Mongols. At the end of the article the new stage of the relationships between the Cilician Armenia and the Sultanate of Iconia as well as the achievements and victories in the battle-fields reached by the Armenian Kingdom are elucidated.

---

³² Տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 554: